

Monika Komaniecka

Struktura i normatywy pionu „W” i jego poprzedników (1945-1989)

Struktura pionu „W”

Kontrola korespondencji, ujęta w instrukcjach pracy operacyjnej¹, należała do tzw. rzeczowych – w odróżnieniu od osobowych – środków pracy operacyjnej służących zdobywaniu informacji przez policję polityczną. Kontrolą, przeglądem czy perlustracją (jak przyjęto określać te czynności) przesyłek pocztowych zajmował się osobny pion w strukturze organów bezpieczeństwa, który przez lata przybierał różne nazwy. Zagadnieniami tymi na poziomie centrali zajmowały się: Wydział Cenzury w Resorcie Bezpieczeństwa Publicznego (od września do grudnia 1944 r.), Wydział Cenzury Wojennej Departamentu II Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (od kwietnia do listopada 1945 r.), Wydział Cenzury MBP (od listopada 1945 do stycznia 1946 r.), Główny Urząd Cenzury MBP (od stycznia do grudnia 1946 r.), Biuro „B” MBP (od grudnia 1946 do grudnia 1947 r.), Wydział VII Departamentu II MBP (od grudnia 1947 do grudnia 1955 r.), Biuro „W” Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego, a później Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (od grudnia 1955 do czerwca 1989 r.), wydziały XIV, XV i XVI Departamentu II MSW (od czerwca 1989 do 1990 r.). W niniejszym artykule przedstawiono zarys struktur pionu cenzury cywilnej, a następnie kontroli korespondencji, i omówiono instrukcje regulujące pracę tego pionu².

1 września 1944 r. w RBP w Lublinie utworzono Wydział Cenzury. Jego kierownikiem został Michał Rosner³. Po przekształceniach struktur aparatu bezpieczeństwa Wydział Cenzury Wojennej w MBP nadzorowany był przez Departament II, który

¹ Zob.: „Biblia” Służby Bezpieczeństwa: *Instrukcja 006/70*, wstęp H. Głębocki, „Arcana” 2002, nr 46/47; *Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989)*, oprac. i wstęp T. Ruzikowski, Warszawa 2004 (opracowanie dostępne również na stronie internetowej IPN: http://www.ipn.gov.pl/porta1/pl/239/3756/Instrukcje_pracy_operacyjnej_aparatu_bezpieczenstwa_194582111989.html, odczyt 4 IV 2011).

² Niektóre z tych zagadnień, choć w znacznie węższym stopniu, zostały już podjęte przez autorkę. Zob. M. Komaniecka, *Wprowadzenie* [w:] *Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945–1989)*, wybór, wstęp i oprac. M. Komaniecka, Kraków 2010, s. 50–63.

³ Z. Nawrocki, *Struktura aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. 1: 1944–1956*, red. K. Szwańgrzyk, Warszawa 2005, s. 26.

Kontrola korespondencji w Polsce Ludowej

powołano w kwietniu 1945 r.⁴ Wówczas składał się on z kierownika, jego zastępcy, sekretariatu, Sekcji II, Sekcji IV, Sekcji V (administracyjna), Sekcji VI⁵. Wydział Cenzury Wojennej szybko się rozbudowywał i w maju 1945 r. liczył pięć sekcji: kierownictwo (kierownik i jego zastępca), sekretariat, Sekcja I, Sekcja II, Sekcja IV, Sekcja V, Sekcja VI. Obok tego powołano nową jednostkę – Oddział Cenzury Międzynarodowej. Struktura taka istniała do końca 1945 r., z tym że od czerwca 1945 r. zmieniło się nazewnictwo: Wydział Cenzury Wojennej przemianowano na Centralny Wydział Cenzury Wojennej, a Oddział Cenzury Międzynarodowej – na Oddział Cenzury Zagranicznej, który stanowił zarazem Sekcję III Centralnego Wydziału Cenzury Wojennej⁶. Całością spraw związanych z cenzurą kierowała Hanna Wierbłowska⁷.

Pod koniec 1945 r. odebrano Departamentowi II kompetencje w zakresie cenzury, a w styczniu 1946 r. przekształcono Wydział Cenzury w Główny Urząd Cenzury⁸. Jego struktura przedstawiała się następująco: kierownik, zastępca kierownika, Wydział Personalny, Wydział I, Wydział II, Wydział III (cenzura zagraniczna), Wydział IV, Wydział V (administracyjny)⁹. Prawdopodobnie już w lipcu 1946 r. zlikwidowano trzy wydziały, tak że pozostały tylko Wydział I i II. Każdy z nich składał się z naczelnika, jego zastępcy, sekretarza i dwóch sekcji¹⁰. Stan etatowy Wydziału Cenzury Wojennej i Głównego Urzędu Cenzury zobrazowano w tabeli 1.

Tabela 1. Stan etatowy Wydziału Cenzury Wojennej i Głównego Urzędu Cenzury¹¹

Wydział Cenzury Wojennej/ Główny Urząd Cenzury	Stan etatowy					
	1 XI 1945 r.	1 XII 1945 r.	1 I 1946 r.	1 III 1946 r.	1 IV 1946 r.	1 VII 1946 r.
Kierownictwo	2	2	2	2	2	5
Sekretariat	2	2	1	3	5	10
Wydział Personalny	7	6	6	5	4	–
Wydział I	4	3	3	2	2	6
Wydział II	5	5	5	5	5	10
Wydział III (cenzura zagraniczna)	91	73	76	80		–
Wydział IV	5	4	4	4	4	–
Wydział V	13	10	14	7	7	–

⁴ *Ibidem*, s. 31.

⁵ AIPN, 1572/3352, Stan personalny Wydziału Cenzury Wojennej i Cenzury Cywilnej, 1 IV 1945 r., k. 3.

⁶ *Ibidem*, k. 5.

⁷ AIPN, 0193/7019, Akta osobowe Hanny Wierbłowskiej.

⁸ AIPN, 1572/3352, Stan personalny zatwierdzonych pracowników cenzury, 1 XI 1945 r., k. 16; Z. Nawrocki, *Struktura aparatu bezpieczeństwa...*, s. 30.

⁹ AIPN, 1572/3352, Stan personalny zatwierdzonych pracowników Głównego Urzędu Cenzury, 1 I 1946 r., k. 24.

¹⁰ AIPN, 1572/3352, Stan personalny Głównego Urzędu Cenzury na dzień 1 X 1946 r., 1 X 1946 r., k. 39.

¹¹ AIPN, 1572/3352, Stan personalny zatwierdzonych pracowników Głównego Urzędu Cenzury, 1 I 1946 r., k. 16, 20, 24, 28, 33.

Prawdopodobnie od kwietnia 1946 r. Główny Urząd Cenzury nosił nazwę zastępczą: Samodzielny Wydział VIII, a w terenie – wydziały VIII. Główny Urząd Cenzury rozwiązano rozkazem ministra BP nr 109a z 2 listopada 1946 r.¹² i powołano na jego miejsce Biuro „B”. Istniało ono rok. W grudniu 1947 r. zostało zlikwidowane, a jego komórki wraz z zadaniami przejął na powrót Departament II¹³, w którym kontrolą korespondencji zajmował się Wydział VII¹⁴.

W KdsBP na bazie Wydziału VII Departamentu II w kwietniu 1955 r. utworzono Biuro „W”. Początkowo funkcjonowało ono na zasadach autonomicznych przy Departamencie IX i składało się z trzech wydziałów: Wydziału I, Wydziału II, Wydziału III i Sekcji Informacyjno-Sprawozdawczej, a w grudniu 1955 r. wyodrębniło się jako samodzielna jednostka¹⁵.

W 1964 r. zarządzeniem nr 0091/64 minister spraw wewnętrznych ustalił następującą strukturę Biura „W”: Wydział I, zajmujący się zewnętrzną kontrolą korespondencji, opracowywaniem paczek oraz druków, Wydział II, działający w zakresie technicznego i chemicznego opracowania oraz kontroli zawartości dokumentów, Wydział III, opracowujący zagraniczne przesyłki do zamówień i prowadzący wyrwykową kontrolę korespondencji zagranicznej, Inspektorat i Sekretariat Ogólny¹⁶.

Utworzony w 1964 r. Inspektorat przemianowany został w lutym 1971 r. na Wydział Inspekcji i Analiz. Wydział ten zajmował się pracą analityczno-badawczą w zakresie „form i metod wykorzystywania łączności pocztowej dla prowadzenia wrogiej działalności w kraju przez zagraniczne ośrodki wywiadowcze, dywersji politycznej, rewizjonistyczne, emigracyjne itp.”¹⁷ Ponadto opracowywał informacje bieżące i analityczne dotyczące wyników kontroli korespondencji dla jednostek operacyjnych oraz wytyczne mające na celu zwiększenie efektywności wykorzystania materiałów „W” w Biurze „W” i jednostkach terenowych. Był komórką nadzorującą i kontrolującą terenowe jednostki „W”, organizował i prowadził szkolenia zawodowe, prowadził prace mobilizacyjne Biura „W” i jednostek terenowych „W” oraz zajmował się ewidencją i statystyką (kartoteki, rejestry). Wydział ten dzielił się na cztery zespoły: zespół

¹² AIPN, 1572/49, Rozkaz nr 109a ministra BP Stanisława Radkiewicza o rozwiązaniu Głównego Urzędu Cenzury MBP, 2 XI 1946 r., k. 214.

¹³ Z. Nawrocki, *Struktura aparatu bezpieczeństwa...*, s. 30.

¹⁴ Poza Wydziałem VII w pierwszej połowie 1948 r. Departament II składał się z Wydziału I – kartoteka, ewidencja operacyjna, Wydziału II – fotografika i ekspertyzy, Wydziału III – radiołączność, Wydziału IV (specjalnego) – szyfrowy, Wydziału V – poczta specjalna, Wydziału VI – zaopatrzenie techniczne, Wydziału VIII – technika specjalna, Wydziału IX – łączność, Wydziału Ogólnego – w jego składzie była także sekcja archiwum, Stacji Specjalnej (Z. Nawrocki, *Struktura aparatu bezpieczeństwa...*, s. 31).

¹⁵ *Ibidem*. Zob. także: AIPN, 1583/71, Gabinet Przewodniczącego, Zawiadomienia dyrektora Gabinetu Przewodniczącego, naczelnika Sekretariatu Ogólnego z lat 1955–1956, 19 XII 1955 r., k. 1.

¹⁶ AIPN, 1585/3179, Zarządzenie nr 0091/64 z 5 VII 1964 r. w sprawie regulaminu organizacyjnego Biura „W” MSW, k. 21.

¹⁷ AIPN, 335/249, Zakres pracy Wydziału Analiz i Inspekcji, [b.d.], k. 10.

Kontrola korespondencji w Polsce Ludowej

analiz, zespół informacji, sprawozdawczości i dokumentacji, inspektorat terenowy i zespół ds. szkolenia¹⁸.

W grudniu 1971 r. na bazie Samodzielnej Sekcji Chemii byłego Zakładu Techniki Specjalnej utworzono Wydział Chemii w Biurze „W”¹⁹. Dotychczasowe zadania w zakresie opracowania chemicznego dokumentów realizowane były bowiem w resorcie spraw wewnętrznych przez trzy komórki: Zakład Techniki Specjalnej, który w 1971 r. został włączony do Departamentu Techniki, Biuro „T”, na bazie którego powstał Departament Techniki MSW, oraz w Wydziale II Biura „W”. Rozproszenie tych zagadnień pomiędzy dwa pionory powodowało, że „wbrew założeniom komórki te pomagały sobie w stopniu minimalnym, a w pewnych pracach dublowały się. Dotyczyło to m.in. zakupu podobnych urządzeń, odczynników, literatury fachowej, utrzymywania kontaktów z MON-em, zagranicą”²⁰. Te względy zadecydowały o powołaniu Wydziału Chemii. Składał się on z następujących działów:

- Działu Opracowań,
- Działu Technologii i Eksploatacji,
- Działu Ekspertyzy,
- Działu Cenzuralnych Metod Fizykochemicznych.

Tabela 2. Wykaz stanowisk w Wydziale Chemii Biura „W”²¹

Wydział Chemii		
Działy	Zespoły	Rodzaj stanowisk/etatów
Dział Opracowań	I–II zespół chemii	– st. insp. mgr inż. chemik – inspektor mgr inż. chemik – st. technik – technik analityk
	III zespół chemii	– st. inspektor – mgr farmacji – inspektor – mgr inż. chemii (organicznej) – st. technik – technik analityk
	IV zespół chemii	– st. inspektor – mgr biochemik – inspektor – mgr inż. chemik (organicznej, nieorganicznej, farmacji) – st. kontroler – technik analityk
	V–VI zespół chemii	– st. inspektor – mgr inż. chemii fizycznej – inspektor – mgr inż. chemik – st. kontroler – technik analityk
	VII zespół fotochemii	– mgr inż. fotochemik – technik chemik (fotochemik)

¹⁸ *Ibidem*, k. 10–16.

¹⁹ AIPN, 335/249, Notatka dyrektora Biura „W” MSW plk. Władysława Płosarka dotycząca utworzenia Wydziału Chemii w Biurze „W”, 1 XII 1971 r., k. 84–90.

²⁰ *Ibidem*, k. 84.

²¹ AIPN, 335/249, Notatka służbowa w sprawie zmian organizacyjnych i etatowych w Biurze „W”, 27 X 1972 r., k. 62–67.

Dział Technologii i Eksploatacji	Zespół technologii	– st. inspektor – mgr inż. chem. technolog – st. kontroler – technik chemik
	Zespół syntezy	– inspektor – mgr inż. chemii nieorganicznej – st. kontroler – technik chemik
	Zespół eksploatacji środków własnych	– inspektor – mgr inż. chemik – st. technik – technik chemik – st. kontroler – technik chemik
	Zespół konstrukcyjno-mechaniczny	– inspektor – mgr inż. mechanik – st. technik – technik elektryk
Dział Ekspertyzy	Zespół doskonalenia metod ekspertyzy	– st. insp. mgr inż. chemik – inspektor mgr inż. chemik – st. technik – technik analityk
	Zespół ekspertyzy środków własnych i przeciwnika	– inspektor – mgr inż. chemik – inspektor – mgr inż. chemik – st. technik – technik analityk – st. technik – technik chemik
	Zespół ekspertyzy instrumentalnej	– st. inspektor – mgr fizyk – inspektor – mgr inż. chemik – st. technik – technik chemik – st. kontroler – technik chemik
Dział Cenzuralnych Metod Fizykochemicznych	Zespół metod chemicznych	– inspektor – inż. chemik – st. technik – technik chemik (analityk) – 4 x st. kontroler – technik chemik
	Zespół metod fizycznych	– 1 inspektor – inż. chemik – 2–3 st. kontroler – technik chemik – 4–20 kontroler – wykształcenie średnie

Zespoły Działu Opracowań zajmowały się opracowywaniem środków łączności, wykorzystując osiągnięcia chemii organicznej, nieorganicznej oraz farmacji, a także biochemii, fluorescencji i niskich temperatur czy fotochemii.

W Dziale Technologii i Eksploatacji poszczególne zespoły trudniły się:

- opracowywaniem nowych technologii, kamuflażu, dobozem nowych podłoży, czyli nośników pisma utajonego (zespół technologii),
- wykonywaniem różnych prac zleconych z technologii i syntezy odczynników chemicznych (zespół syntezy),
- dostosowaniem i opracowywaniem nowych środków łączności tajnopisowej²², wykonywaniem kalek sympatycznych²³ oraz wywoływaniem meldunków operacyjnych (zespół eksploatacji środków własnych),

²² Tajnopis to pismo utajone, czyli każda treść słowna, cyfrowa, szkic czy rysunek wykonany w sposób niewidoczny na dowolnym podłożu (AIPN, 01304/1072, W. Orłowski, *Metodyka ujawniania środkami Biura „W” systemów łączności wywiadowczej (na podstawie analizy wykorzystywania kanałów pocztowych przez amerykańskie i zachodniemieckie służby specjalne)*, Warszawa 1975 [praca magisterska], s. 37).

²³ Kalki sympatyczne, zwane także kalkami do tajnopisów, to papier nasycony związkami chemicznymi, umożliwiające nanoszenie na dokumenty treści tajnej, którą można wywołać po zastosowaniu

Kontrola korespondencji w Polsce Ludowej

- konstrukcją i wykonywaniem prototypów nowych urządzeń i aparatury zgłaszanych przez poszczególne działy Wydziału Chemii, naprawą i konserwacją sprzętu (zespół konstrukcyjno-mechaniczny).

W Dziale Ekspertyzy były trzy zespoły. Do zadań zespołu doskonalenia metod ekspertyzy należało opracowywanie nowych metod ekspertyzy dokumentów „W” i zabezpieczenia przesyłek oraz doskonalenie metod fizykochemicznych stosowanych w masowej kontroli dokumentów „W”. Zespół ekspertyzy środków własnych i przeciwnika analizował i oceniał własne środki łączności wywiadowczej, środki opracowane przez MON i środki stosowane przez przeciwnika. Ponadto zajmował się ekspertyzą dokumentów podejrzanych o zawartość pisma utajonego, które dostarczyły jednostki operacyjne, analizą tych materiałów, środków chemicznych i farmaceutycznych pod kątem możliwości wykorzystania ich w technice tajnopisowej. Brał także udział w przedsięwzięciach operacyjnych. W zakresie obowiązków zespołu ekspertyzy instrumentalnej znajdowały się: ekspertyza materiałów i dokumentów „W” metodami fizycznymi i fotochemicznymi i ich doskonalenie, doskonalenie metod technicznego opracowania dokumentów, stwierdzanie przypadków otwierania przesyłek pocztowych, udział w przedsięwzięciach operacyjnych, opracowywanie tematów z zakresu ekspertyzy instrumentalnej, analizy spektralnej, spektrofotometrycznej, rentgenowskiej i chromatograficznej chemicznych środków tajnopisowych.

W Dziale Cenzuralnych Metod Fizykochemicznych zespół metod chemicznych prowadził badania dokumentów „W” podejrzanych o zawartość pisma utajonego i kalek sympatycznych, dostarczonych przez Wydział III Biura „W” oraz wydziały terenowe „W”. Zespół metod fizycznych zajmował się natomiast masową kontrolą dokumentów „W” metodami fizycznymi.

Wydział Chemii dysponował własną biblioteką, w której znajdował się księgozbiór i czasopisma fachowe z zakresu chemii i nauk pokrewnych. Dział zaopatrzenia dostarczał Wydziałowi Chemii niezbędne odczynniki chemiczne, materiały i sprzęt.

W wyniku opisanych przekształceń struktura Biura „W” w 1973 r. przedstawiała się następująco²⁴:

- Wydział I – zajmował się poborem korespondencji według miejscowości, adresata czy nadawcy, czyli według parametrów określonych przez jednostki operacyjne, oraz segregacją przesyłek,
- Wydział II – należało do niego otwieranie i zamykanie przesyłek oraz ich legalizacja,

odpowiednich odczynników chemicznych (AIPN, 01304/1072, W. Orłowski, *Metodyka ujawniania środkami Biura „W”* ..., s. 42–43).

²⁴ AIPN, 335/249, Notatka służbowa dyrektora Biura „W” MSW płk. Władysława Płosarka w sprawie zmian organizacyjnych i etatowych w Biurze „W”, 27 X 1972 r., k. 62–67. Zob. także P. Piotrowski, *Służba Bezpieczeństwa w latach 1975–1990* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 3: 1975–1990, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008, s. 35.

Struktura i normatywy pionu „W” i jego poprzedników...

- Wydział III – prowadził kontrolę treści korespondencji pobieranej przez Wydział I oraz opracowywał tematykę, określoną przez jednostki operacyjne, jak również wyszukiwał i przekazywał dokumenty wskazujące na zawartość szyfru bądź kodu,
- Wydział Chemii – zajmował się ujawnianiem tajnopisów z wyselekcjonowanego materiału w Wydziale III oraz opracowywaniem środków z zakresu chemii specjalnej (przede wszystkim dla Departamentu I),
- Wydział Inspekcji i Analiz – do jego zadań należały koordynacja, nadzór, doskonalenie zawodowe, analiza i ocena pracy Biura „W” i terenowych komórek „W”,
- Samodzielna Sekcja Ogólna – prowadziła sprawy administracyjne oraz dostarczała specjalistyczny sprzęt.

Wydziały podzielone były na sekcje, a te na grupy zmianowe, na czele których stali kierownicy.

Tabela 3. Stan etatowy Biura „W” na 1 X 1972 r.²⁵

Wydziały	Stanowiska	Liczba
1	2	3
Kierownictwo	dyrektor biura	1
	zastępca dyrektora	2
Wydział I (razem 120)	naczelnik wydziału	1
	zastępca naczelnika	1
	starszy oficer	3
	kierownik sekcji	2
	kierownik zmiany	7
	oficer – kapitan	36
	oficer – porucznik	69
	podoficer	1
Wydział II (razem 73)	naczelnik wydziału	1
	zastępca naczelnika	1
	starszy oficer	2
	kierownik sekcji	2
	kierownik zmiany	4
	oficer – kapitan	16
	oficer – porucznik	46
	podoficer	1

²⁵ Opracowanie na podstawie: AIPN, 335/249, Notatka służbowa dyrektora Biura „W” MSW płk. Władysława Płosarka w sprawie zmian organizacyjnych i etatowych w Biurze „W”, 27 X 1972 r., k. 68–70.

Kontrola korespondencji w Polsce Ludowej

1	2	3
Wydział III (razem 145)	naczelnik wydziału	1
	zastępca naczelnika	2
	kierownik sekcji	5
	kierownik zmiany	12
	starszy oficer	1
	oficer – kapitan	83
	oficer – porucznik	40
	sekretarka – maszynistka	1
Wydział Chemii (razem 32)	naczelnik wydziału	1
	zastępca naczelnika	1
	inżynier	8
	starszy technik	8
	oficer – porucznik	7
	podoficer	6
	sekretarka – maszynistka	1
Wydział Inspekcji i Analiz (razem 16)	naczelnik wydziału	1
	zastępca naczelnika	1
	starszy inspektor	4
	inspektor	8
	oficer – kapitan	1
	sekretarka-maszynistka	1
Sekretariat Ogólny (razem 21)	kierownik	1
	oficer – kapitan	1
	oficer – porucznik	1
	dyżurny biura	3
	podoficer	5
	podoficer łącznikowy	1
	pracownik pomocniczy	9

W 1973 r. Sekretariat Ogólny został przekształcony w Samodzielną Sekcję Ogólną, która zajmowała się oprócz spraw administracyjno-kadrowych zaopatrzeniem pionu „W” w specjalistyczny, nietypowy sprzęt oraz wykorzystywane w pracy materiały typu chemikalia czy odczynniki. Ponadto odpowiadała za konserwację i naprawę tych urządzeń.

W grudniu 1980 r. nastąpiła zmiana nazewnictwa wydziałów – zastąpiono je cyframi rzymskimi: dotychczasowy Wydział Chemii przemianowano na Wydział IV, a Wydział Inspekcji i Analiz – na Wydział V²⁶.

²⁶ P. Piotrowski, *Slużba Bezpieczeństwa w latach 1975–1990...*, s. 35.

W okresie stanu wojennego Biuro „W” zostało przekształcone w Główny Urząd Cenzury. Działał on na podstawie zarządzenia nr 008/73 z 19 listopada 1973 r. w sprawie regulaminu organizacyjnego Głównego Urzędu Cenzury Wojennej²⁷ oraz z 12 grudnia 1981 r.²⁸ Zasadniczym aspektem działania cenzury była jawność. Wszystkie przesyłki pocztowe zarówno w obrocie krajowym, jak i zagranicznym były cenzurowane, w równym stopniu przeglądano korespondencję listową i telegraficzną, telexową, druki i paczki. Funkcjonariusze pionu „W” współdziałali z pionem „T” w zakresie kontroli rozmów telefonicznych i przesyłek telexowych. Po zniesieniu stanu wojennego Główny Urząd Cenzury przestał istnieć i powrócono do wcześniejszej tajnej kontroli korespondencji w urzędach pocztowych. Biuro „W” zostało rozwiązane 30 maja 1989 r., w jego miejsce utworzono trzy nowe wydziały Departamentu II: Wydział XIV, XV i XVI²⁹.

Jednostki terenowe

Na przełomie lat 1944 i 1945 na szczeblu terenowym tworzone były wojewódzkie oddziały cenzury wojennej. Najwcześniej, bo pod koniec 1944 r., zorganizowano urzędy w Lublinie, Mińsku Mazowieckim, Sandomierzu i Rzeszowie³⁰. Na początku 1945 r. z Lublina kierowane były do poszczególnych miast grupy operacyjne, których zadaniem było tworzenie wojewódzkich oddziałów cenzury. Przez cały 1945 r. trwała praca organizacyjna, czemu towarzyszyła rotacja kadr. W Łodzi została utworzona Centralna Szkoła MBP, w której prowadzono specjalne kursy cenzorskie³¹. Wydziały cenzury wojennej zakładano w pobliżu urzędów pocztowych, niekiedy nawet w tych urzędach w wydzielonych pomieszczeniach.

²⁷ AIPN, 01254/752, Zarządzenie nr 008/73 ministra spraw wewnętrznych z 19 XI 1973 r. w sprawie regulaminu organizacyjnego i zakresu działania Głównego Urzędu Cenzury Wojennej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych na okres bezpośredniego zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny, 19 XI 1973 r., k. 131–135.

²⁸ MP 1981, nr 30, poz. 275, Zarządzenie ministra spraw wewnętrznych z 12 XII 1981 r. w sprawie powołania organów cenzury przesyłek pocztowych, korespondencji telekomunikacyjnej oraz kontroli rozmów telefonicznych.

²⁹ AIPN, 0658/25, Zarządzenie organizacyjne nr 0115/org. z 30 V 1989 r., k. 20–22.

³⁰ AIPN, 1572/3350, Rekrutacja na stanowiska cenzury resortowej (1945–1947), Sprawozdanie z inspekcji przeprowadzonej w Lubelskim Wojewódzkim Oddziale Cenzury Wojennej 7 XII 1944 r., 8 XII 1944 r., k. 38; Raport inspektora Wydziału Cenzury Wojennej Władysława Frankowskiego [o zorganizowaniu Oddziału Cenzury Wojennej w Mińsku Mazowieckim], 19 XII 1944 r., k. 37; Raport instruktora Cenzury Wojennej Szymona Balbina [z Sandomierza], 15 XII 1944 r., k. 42; Pismo instruktora Wydziału Cenzury Wojennej Kücklera [o zorganizowaniu Oddziału Cenzury Wojennej w Rzeszowie], 27 XII 1944 r., k. 45.

³¹ AIPN, 1572/3350, Raport dotyczący specjalnych kursów cenzorskich przy Centralnej Szkole MBP w Łodzi, 5 V 1945 r., k. 101–102.

W Katowicach Urząd Cenzury Wojennej zorganizowano na początku lutego 1945 r. 8 lutego przybyła z Lublina do Katowic Grupa Operacyjna „Śląsk” Wydziału Cenzury Wojennej, którą kierował Marceli Reich³². W porozumieniu z kierownikiem WUBP w Katowicach kpt. Józefem Jurkowskim zajęto część pomieszczeń Poczty Głównej w Katowicach i zabezpieczono pocztę ponemiecką³³.

Do Krakowa Grupa Operacyjna przybyła 27 stycznia 1945 r. i zajęła dla siebie dom przy ul. Starowiślnej 1 naprzeciw Poczty Głównej³⁴. Kierownikiem oddziału został Nesanel Küchler³⁵. Jak wynika ze sprawozdania, w pierwszym okresie pracownicy poczty przynosili codziennie korespondencję do opracowania do budynku cenzury, gdzie ją kontrolowano. Liczba pracowników stale wzrastała. Na początku lutego 1945 r. w krakowskim wydziale było 47 osób, a w kwietniu 1945 r. – 60³⁶. W kolejnych miesiącach przystąpiono do organizowania wydziałów cenzury w Tarnowie i Nowym Sączu. Zadanie to realizował Nesanel Küchler.

Zimą i wiosną 1945 r. formowano wydziały cenzury w miastach i powiatach, gdzie często z inspektorem z centrali nową jednostkę tworzyły miejscowe osoby. Ostatecznie w maju 1945 r. wydano etaty dla jedenastu wydziałów cenzury wojennej. W Bydgoszczy, Katowicach, Krakowie, Łodzi, Poznaniu i Warszawie zostały wydane etaty na ponad 500 tys. listów, a w Białymstoku, Rzeszowie, Gdańsku, Kielcach i Lublinie na 300 tys. listów. Ponadto w trzynastu powiatach utworzone zostały oddziały cenzury cywilnej, a mianowicie w Częstochowie, Starachowicach, Sandomierzu, Radomiu, Tarnowie, Piotrkowie Trybunalskim, Przemyślu, Jarosławiu, Chełmie, Zamościu, Siedlcach, Mińsku Mazowieckim, Kutnie³⁷. W kolejnych miesiącach powstały wydziały w Olsztynie i Szczecinie oraz w powiatach: toruńskim, inowrocławskim, kaliskim, gnieźnieńskim, gliwickim i gdyńskim (nieujęte w tabeli z braku danych liczbowych). Zasadniczo liczba pracowników wzrastała w kolejnych miesiącach ze względu na zwiększającą się liczbę korespondencji.

³² AIPN, 0193/896, Akta osobowe Marceliego Reicha.

³³ AIPN, 1572/3350, Raport kierownika Grupy Operacyjnej Marceliego Reicha do kierownika Wydziału Cenzury Wojennej Hanny Wierbłowskiej, 10 II 1945 r., k. 55–56.

³⁴ AIPN, 1572/3350, Raport kierownika Grupy Operacyjnej MBP Nesanela Küchlera o pracy Grupy Operacyjnej Wydziału Cenzury Wojennej i Wojewódzkiego Oddziału Cenzury Wojennej w Krakowie do kierownika Wydziału Cenzury Wojennej Hanny Wierbłowskiej, 26 II 1945 r., k. 60–62.

³⁵ Biogram Nesanela Küchlera zob. W. Frazik, F. Musiał, M. Szpytma, *Twarze krakowskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Krakowie. Informator personalny*, Kraków 2006, s. 235, a także: AIPN Kr, 057/897, Akta osobowe Nesanela Küchlera.

³⁶ AIPN, 1572/3370, Personal Wydziału Cenzury w Krakowie, 3 III 1945 r., k. 1–4.

³⁷ AIPN, 1572/3350, Pismo kierownika Wydziału Cenzury Wojennej Hanny Wierbłowskiej do Wydziału Personalnego MBP dotyczące projektów etatów cenzury wojennej, 15 V 1945 r., k. 2.

Struktura i normatywy pionu „W” i jego poprzedników...

Tabela 4. Liczebność wojewódzkich urzędów cenzury wojennej w latach 1944–1946³⁸

Lp.	Wydział Cenzury Wojennej/ Zagranicznej/Wydział VIII		Data powołania	Stan etatowy w latach					
	Miasto	Powiat		1944	II 1945	15 IV 1945	10 V II 1945	1 VI 1946	1 X 1946
1.	Białystok		–	–	13	13	9	–	–
2.	Bydgoszcz		21 VIII 1945 (data likwidacji), 20 XI 1946 r. – ponowne utworzenie	–	–	27	42	–	–
3.	Gdańsk		–	–	–	11	13	52	55
4.		Kutno	–	–	–	6	–	–	–
5.	Katowice		9 II 1945 r.	–	–	41	69	81	83
6.	Kielce		22 I 1945 r.	–	9	31	54	2	12
7.		Sandomierz		15 XII – 10	4	2	–	–	–
8.		Radom	–	–	5	20	–	–	–
9.		Starachowice	–	–	–	8	–	–	–
10.		Częstochowa	–	–	–	16	–	–	–
11.	Kraków		30 I 1945 r.	–	37–47	59	58	77	83
12.		Tarnów	7 IV 1945 r.	–	–	8	–	–	–
13.	Lublin		–	7 XII – 44	–	38	55	4	10
14.		Chełm	–	–	–	9	–	–	–
15.		Siedlce	–	–	–	9	–	–	–
16.		Zamość	–	–	–	9	–	–	–
17.	Łódź		–	–	–	22	95	66	73
18.		Piotrków Trybunalski	–	–	–	11	–	–	–
19.	Olsztyn							2	7
20.	Poznań		–	–	–	28	87	46	53
21.	Rzeszów		–	27 XII – 24	–	31	47	4	7
22.		Jarosław	–	–	–	10	–	–	–
23.		Przemyśl	–	–	–	12	–	–	–
	Szczecin							3	13
24.	Warszawa		20 I 1945 r.	–	9	61	67	84	104
25.		Mińsk Mazowiecki	–	19 XII – 5	–	6	–	–	–
26.	Wrocław		–	–	–	–	3	5	21

³⁸ Opracowanie własne na podstawie: AIPN, 1572/3350, Rekrutacja na stanowiska cenzury resortowej (1945–1947).

Kontrola korespondencji w Polsce Ludowej

Po powstaniu Głównego Urzędu Cenzury wydziały cenzury wojennej zostały przekształcone w wydziały cenzury zagranicznej³⁹. Składały się one z trzech sekcji oraz pracowników technicznych. Następnie rozkazem wiceministra Mieczysława Mietkowskiego z 14 lutego 1946 r. wydziały cenzury zagranicznej przemianowano na wydziały VIII⁴⁰. W ich skład wchodziły trzy sekcje (1, 2, 3), grupa „K” oraz pracownicy kontraktowi⁴¹. Formalnie wydziały VIII w WUBP zostały rozwiązane na mocy rozkazu ministra z 2 listopada 1946 r.⁴²

Powstanie Biura „B” na szczeblu centralnym spowodowało, że na poziomie wojewódzkim powstały wydziały „B”. Składały się one z dwóch do pięciu sekcji oraz pracowników kontraktowych (pracownicy techniczni, sprzątacza, goniec). Liczba sekcji była uzależniona od stanu etatowego wydziału. W Krakowie latem 1946 r. pracowników Wydziału VIII wysłano na urlopy i oddano do dyspozycji Kadr MBP. Dopiero po kilku miesiącach – od 5 grudnia 1946 r. – obsadzono Wydział „B”. Ostatecznie przestał on istnieć na początku stycznia 1948 r., gdy perlustrację korespondencji włączono do Wydziału II⁴³.

Wydaje się, że wtedy właśnie, kiedy nastąpiło ściślejsze podporządkowanie pracowników byłego Wydziału „B”, opracowano koncepcję pracy pionu zajmującego się kontrolą korespondencji. Zmniejszenie liczby pracowników umożliwiło poddanie ich większej dyscyplinie.

Włączenie zadań kontroli korespondencji do Departamentu II, a na poziomie wojewódzkim do wydziałów II, spowodowało, że sprawami tymi zajmowały się sekcje 3 wydziałów II⁴⁴. Następnie w WUdsBP kontrola korespondencji od 1 kwietnia 1955 r. przeszła do sekcji 2 wydziałów IX.

Od 1956 r. w większych województwach powstały wydziały „W”, natomiast w mniejszych – samodzielne sekcje. Te ostatnie utworzono w KW MO w Białymstoku, Bydgoszczy, Kielcach, Koszalinie, Lublinie, Olsztynie, Opolu, Rzeszowie, Szczecinie, Zielonej Górze oraz Łodzi⁴⁵. Do maja 1961 r. zostały one przekształcone w wydziały.

Wydziały „W” zajmowały się kontrolą korespondencji krajowej, natomiast Biuro „W” – kontrolą korespondencji zagranicznej. Nie był to podział sztywny, bowiem niektóre wydziały terenowe przeglądały korespondencję i paczki w obrocie zagranicz-

³⁹ AIPN, 1572/3352, Stan personalny cenzury cywilnej i cenzury zagranicznej, k. 21–22, 30.

⁴⁰ AIPN, 1572/49, Rozkaz nr 13 wiceministra Mieczysława Mietkowskiego o utworzeniu w wojewódzkich urzędach bezpieczeństwa publicznego wydziałów VIII, 14 II 1946 r., k. 24.

⁴¹ AIPN, 1572/49, Stan personalny wydziałów VIII WUBP, k. 32, 34–35, 37–38.

⁴² AIPN, 1572/49, Rozkaz nr 109 b ministra BP Stanisława Radkiewicza o rozwiązaniu w WUBP wydziałów VIII, 2 XI 1946 r., k. 216.

⁴³ W. Frazik, F. Musiał, M. Szpytma, *Twarze krakowskiej bezpieki...*, s. 17.

⁴⁴ AIPN, 140/26, Rozkazy personalne z 1949 r.; AIPN Kr, 140/6, Rozkazy personalne z 1953 r.; AIPN Kr, 225/25–26, Rozkazy personalne z 1955 r.

⁴⁵ P. Piotrowski, *Służba Bezpieczeństwa w latach 1956–1975 [w:] Aparat Bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. 2: 1956–1975*, red. P. Piotrowski, Warszawa 2006, s. 23.

nym. Jeśli chodzi o paczki, to Wydział „W” w Gdańsku kontrolował obrót z USA, Anglią i Kanadą, a Wydział „W” w Szczecinie – z państwami skandynawskimi. W zakresie przeglądu korespondencji Wydział „W” w Poznaniu sprawował nadzór nad obrotem z NRD, a Wydział „W” w Katowicach – z Czechosłowacją⁴⁶.

W 1975 r. wprowadzono nowy podział administracyjny kraju, co spowodowało powstanie nowych KW MO. Nie we wszystkich komendach zorganizowano wydziały „W” (nie było ich w jedenastu województwach: białkopodlaskim, bielskim, chełmskim, ciechanowskim, leszczyńskim, nowosądeckim, ostrołęckim, sieradzkim, skierniewickim, suwalskim, zamojskim). Funkcjonowały natomiast w 38 województwach, w których istniały także grupy „W” przeznaczone do pracy na terenie mniejszych miast. Pomnożenie zadań dla pionu „W” spowodowało jego rozbudowę – w październiku 1976 r. powstały wydziały „W” w Bielsku-Białej i Suwałkach, w grudniu 1976 r. w Sieradzu, a w grudniu 1977 r. w Lesznie. W pozostałych siedmiu województwach nie powołano takich wydziałów.

W okresie stanu wojennego na bazie wydziałów „W” zostały utworzone wojewódzkie urzędy cenzury. Kolejna zmiana w strukturze organizacyjnej pionu „W” nastąpiła w 1982 r. Wydziały pomocnicze, które powstały w nowo utworzonych województwach, liczyły niewielu funkcjonariuszy, co utrudniało samodzielną realizację zadań. W lipcu 1982 r. na szczeblu centralnym MSW podjęto więc decyzję o połączeniu wydziałów „B”, „C”, „T”, „W” w 23 komendach wojewódzkich⁴⁷. W ten sposób powstały w KW MO wydziały zabezpieczenia operacyjnego na czele z naczelnikiem, a w nich odpowiednie sekcje, realizujące specjalistyczne zadania, każda w swoim zakresie. Pod względem merytorycznym nadzór nad sekcjami sprawowały poszczególne jednostki MSW, a każda sekcja miała swojego kierownika⁴⁸. W komendach, w których dotychczas nie było wydziałów „W”, nie utworzono sekcji „W”. W ramach WZO istniały one w szesnastu miastach wojewódzkich: Gorzowie Wielkopolskim, Jeleniej Górze, Koninie, Krośnie, Lesznie, Łomży, Pile, Piotrkowie Trybunalskim, Siedlcach, Sieradzu, Słupsku, Suwałkach, Tarnobrzegu, Tarnowie, Wałbrzychu i Włocławku⁴⁹. W tabeli 5 pokazano stan etatowy wydziałów „W” i powstałych z ich przekształcenia sekcji „W”.

⁴⁶ AIPN, 335/249, Notatka służbowa dyrektora Biura „W” MSW płk. Władysława Płosarka w sprawie kierunków pracy i planowanych zmian w Biurze „W” i terenowych komórkach „W”, 27 X 1972 r., k. 52.

⁴⁷ AIPN, MSW II, 408, Notatka służbowa w sprawie propozycji połączenia niektórych wydziałów techniczno-operacyjnych SB w komendach wojewódzkich MO, 1 VII 1982 r., k. 14–15.

⁴⁸ AIPN, MSW II, 408, Ramowy zakres działania Wydziału Zabezpieczenia Operacyjnego, k. 11–13.

⁴⁹ P. Piotrowski, *Służba Bezpieczeństwa w latach 1975–1990...*, s. 47.

Tabela nr 5. Stan etatowy wydziałów „W” i sekcji „W”⁵⁰

Lp.	Województwo	Stan etatowy wydziałów „W”	Stan etatowy sekcji „W” Wydziału Zabezpieczenia Operacyjnego
1	gorzowskie	10	9
2	jeleniogórskie	11	10
3	konińskie	10	9
4	krośnieńskie	10	9
5	leszczyńskie	9	8
6	łomżyńskie	9	8
7	pilskie	10	9
8	piotrkowskie	10	9
9	siedleckie	9	8
10	sieradzkie	13	12
11	słupskie	16	15
12	suwalskie	10	9
13	tarnobrzeskie	8	7
14	tarnowskie	11	10
15	wałbrzyskie	13	12
16	wrocławskie	10	9

W 1989 r. nastąpiła zasadnicza zmiana w funkcjonowaniu pionu „W” – na podstawie zarządzenia organizacyjnego nr 0116/org. z 30 V 1989 r. ministra spraw wewnętrznych zlikwidowane zostały wydziały „W”. Włączono je do wydziałów II jako sekcje – formalnie nazwane zespołami ds. obrotu w komunikacji⁵¹ – nie zmieniając zadań tych komórek.

Normatywy pionu „W”

Zadania pionu „W” określały instrukcje, które wydawane były od początku istnienia organów zajmujących się najpierw cenzurą, a następnie perlustracją korespondencji⁵². Przepisy wyznaczały ramy postępowania pracowników. Każdorazowo nowe

⁵⁰ Na podstawie AIPN, MSW II, 408, k. 17.

⁵¹ AIPN Kr, 225/62, Rozkazy personalne za 1989 r.; AIPN Kr, 059/608, Akta osobowe Elżbiety Kalickiej, k. 63. Por. H. Głębocki, *Rezerwa kadrowa* [w:] *Pod znakiem sierpa i młota*, red. F. Musiał, J. Szarek, Kraków 2006, s. 118.

⁵² Instrukcje pionu kontroli korespondencji zostały wydane w edycji źródłowej. Zob. *Kontrola korespondencji* [w:] *Instrukcje pracy pionów pomocniczych...*, s. 441–567.

normatywy były próbą dostosowania teorii do zmieniającej się sytuacji politycznej i operacyjnej.

Nie udało się odnaleźć instrukcji wydawanych przez Wydział Cenzury Wojennej oraz Główny Urząd Cenzury. Po przekształceniu Głównego Urzędu Cenzury w Biuro „B” w grudniu 1946 r. kontrolę korespondencji określano mianem pracy „B”. Nazwy tej używano również wówczas, gdy perlustracją korespondencji zajmował się Departament II. Z tego okresu pochodzi jedna instrukcja o pracy „B” z 1952 r.

Po powstaniu samodzielnego Biura „W” w 1955 r. sprawy związane z kontrolą korespondencji nazywano aż do 1989 r. pracą „W”⁵³. Pierwsze instrukcje z tego okresu – z lat 1956 i 1958 – wraz z uzupełnieniami określają główne zasady pracy „W”. Instrukcje z lat 1960, 1961, 1962, 1963 to uzupełnienia instrukcji z 1958 r. związane z wprowadzeniem aktualnego nazewnictwa jednostek, natomiast dwie instrukcje z 1964 r. regulowały sposób postępowania z dokumentami „W”, stanowiącymi dowód rzeczowy w postępowaniu przygotowawczym oraz w sprawie karnej. Kolejne instrukcje z lat 1973, 1980, 1982, 1984 zbierały wszystkie te kwestie w jedną całość.

Instrukcje pionu „W” poprzedzone były zarządzeniami określającymi zakres działania „W”, które wydawał przewodniczący KdsBP, a następnie minister spraw wewnętrznych. Na ich podstawie dyrektor Biura „W” przygotowywał szczegółowe instrukcje dotyczące sposobów prowadzenia i dokumentowania pracy „W”.

Tabela 6. Instrukcje pionu „W”⁵⁴

Lp.	Rok	Nazwa instrukcji/zarządzenia	Data na dokumencie	Zarządzenie wprowadzające/osoba zatwierdzająca
1	2	3	4	5
1	1952	Instrukcja dla jednostek operacyjnych o trybie pracy „B”	16 IX 1952 r.	Rozkaz nr 046/52 wiceminister Konrad Świątlik
2	1956	Instrukcja o zasadach korzystania w celach operacyjnych z pracy „W” (załącznik nr 1)	11 I 1956 r.	Zarządzenie nr 02/56 zastępca przewodniczącego KdsBP Witold Sienkiewicz
		Wytyczne w sprawie opracowania przesyłek do zamówień jednostek operacyjnych (załącznik nr 2)		
3	1958	Instrukcja nr 001/58 o zakresie, trybie działania jednostek „W” i zasadach korzystania z pracy „W” przez jednostki operacyjne	9 I 1958 r.	dyrektor Biura „W” MSW płk Henryk Palka

⁵³ W 1982 r. wpłynął do Biura Organizacyjno-Prawnego projekt wprowadzenia nazwy pion „S” i praca „S” zamiast „W”, ale ze względu na duże koszty związane ze zmianą instrukcji i zarządzeń nie został wprowadzony (AIPN, 1585/11686, Notatka służbowa dotycząca projektu zarządzenia ministra spraw wewnętrznych w sprawie zakresu działania i organizacji Biura „S” MSW, wrzesień 1982 r., k. 1–3).

⁵⁴ Opracowanie własne.

Kontrola korespondencji w Polsce Ludowej

1	2	3	4	5
4	1958	Uzupełnienie do instrukcji nr 001/58 z 9 I 1958 r.	4 III 1958 r.	dyrektor Biura „W” MSW płk Henryk Palka
5	1960	Uzupełnienie do instrukcji nr 001/58 dyrektora Biura „W” z 9 I 1958 r.	10 XI 1960 r.	dyrektor Biura „W” MSW płk Henryk Palka
6	1961	Uzupełnienie do instrukcji nr 001/58 z 9 I 1958 r.	12 II 1961 r.	dyrektor Biura „W” MSW płk Henryk Palka
7	1962	Instrukcja nr 002/62 dyrektora Biura „W” MSW z 10 IV 1962 r.	10 IV 1962 r.	dyrektor Biura „W” MSW płk Henryk Palka
8	1963	Instrukcja nr 003/63 dyrektora Biura „W” MSW z 8 V 1963 r.	8 V 1963 r.	dyrektor Biura „W” MSW płk Henryk Palka
9	1964	Zarządzenie nr 005/64 ministra spraw wewnętrznych z 7 I 1964 r. w sprawie zasad postępowania z dokumentami „W” mogącymi stanowić dowód rzeczowy w postępowaniu przygotowawczym	7 I 1964 r.	minister Władysław Wicha
10	1964	Instrukcja dyrektora Biura „W” 9 I 1964 r. w sprawie zasad postępowania z dokumentami „W” mogącymi stanowić dowód rzeczowy w sprawie karnej	9 I 1964 r.	dyrektor Biura „W” MSW płk Henryk Palka
11	1973	Instrukcja o zasadach i sposobie korzystania z pracy „W”	15 III 1973 r.	Zarządzenie nr 0027/73 ministra spraw wewnętrznych z 15 III 1973 r. w sprawie zasad i sposobu korzystania z pracy „W” minister Stanisław Kowalczyk
12	1980	Instrukcja nr 001/80 z 12 VI 1980 r. o zasadach i metodach organizowania pracy terenowych komórek „W”	12 VI 1980 r.	Zarządzenie nr 0022/80 ministra spraw wewnętrznych z 12 VI 1980 r. w sprawie operacyjnej kontroli przesyłek pocztowych oraz zasad korzystania z pracy „W” minister Stanisław Kowalczyk
13	1982	Instrukcja o zakresie i zasadach stosowania oraz korzystania z pracy „W”	17 XII 1982 r.	Zarządzenie nr 0095/82 ministra spraw wewnętrznych z 17 XII 1982 r. w sprawie prowadzenia oraz zasad korzystania z pracy „W” minister Czesław Kiszczyk
14	1984	Zarządzenie nr 0036/84 ministra spraw wewnętrznych z 5 V 1984 r. zmieniające zarządzenie w sprawie prowadzenia oraz zasad korzystania z pracy „W”	5 V 1984 r.	minister gen. broni Czesław Kiszczyk

Instrukcje omawiały następujące kwestie: zadania pionu „W” (zamówienia na kontrolę korespondencji krajowej, inwigilację wyrywkową przesyłek zagranicznych), sposób pracy „W”, m.in. organizowanie tzw. stałych i doraźnych punktów „W”, sposób wykorzystania dokumentów „W” w pracy operacyjnej, współpraca z siecią tzw. pracowników zaufanych, dokumentowanie wyników kontroli korespondencji. Ponadto instrukcje wskazywały jednostki centralne i terenowe powołane do organizowania i prowadzenia pracy „W” w aparacie bezpieczeństwa publicznego oraz jednostki uprawnione do korzystania z pracy „W”.

Do pracy „W” w jednej z pierwszych instrukcji zaliczono „czynności związane z kontrolą pocztowych przesyłek zagranicznych i krajowych (korespondencji, paczek, depesz, druków itp.)”⁵⁵. W przepisach z 1982 r. były to „czynności operacyjno-techniczne stosowane w celu ochrony łączności pocztowej – w odniesieniu do obrotu listowego i paczkowego – przed wykorzystywaniem jej do prowadzenia wrogiej lub przestępczej działalności, skierowanej przeciwko podstawowym interesom obronnym, gospodarczym i politycznym Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”⁵⁶. Innymi słowy – było to sprawdzanie w sposób tajny i nielegalny, wbrew obowiązującym pocztowym konwencjom międzynarodowym, korespondencji o wskazanych przez pion operacyjny parametrach (adresat, nadawca, miejscowość itp.).

Zakres pracy „W” obejmował: „kontrolę i opracowywanie wszelkiego rodzaju dokumentów i materiałów „W” zagranicznych i krajowych, dotyczących osób inwigilowanych na zamówienie jednostek, wyrywkowe opracowywanie dokumentów zagranicznych, prowadzone wyłącznie przez Biuro „W” w celu wykrywania agentów obcego wywiadu, osób prowadzących wrogą działalność, utrzymujących podejrzanе kontakty z wrogiem podziemiem, wykrywania łączności agentów z ośrodkami wywiadowczymi, niedopuszczenia do wysyłania z kraju informacji, stanowiących tajemnicę wojskową i państwową, prowokacyjnych wiadomości, przecinania wrogiej propagandy, docierającej do kraju w formie nadsyłanych z zagranicy ulotek, czasopism, druków i listów”⁵⁷. Ponadto jednostki pionu „W” zajmowały się wykrywaniem autorów anonimów na podstawie wzorów pisma dostarczonego im przez jednostkę zamawiającą oraz przejmowały przesyłki listowe wrzucane do skrzynek pocztowych przez osoby obserwowane przez pion „B”⁵⁸.

⁵⁵ *Instrukcja nr 001/58 dyrektora Biura „W” o zakresie, trybie działania jednostek „W” i zasadach korzystania z pracy „W” przez jednostki operacyjne, 9 I 1958 r. [w:] Instrukcje pracy pionów pomocniczych..., s. 478.*

⁵⁶ *Załącznik do zarządzenia nr 0095/82 ministra spraw wewnętrznych z 17 XII 1982 r. Instrukcja o zakresie i zasadach stosowania oraz korzystania z pracy „W”, 17 XII 1982 r. [w:] *ibidem*, s. 522.*

⁵⁷ *Załącznik do zarządzenia nr 02/56 z 11 stycznia 1956 r. Instrukcja o zasadach korzystania w celach operacyjnych z pracy „W”, 11 I 1956 [w:] *ibidem*, s. 460.*

⁵⁸ *Instrukcja nr 001/58 dyrektora Biura „W”... [w:] *ibidem*, s. 479–480; Załącznik do zarządzenia nr 0027/73 ministra spraw wewnętrznych z 15 marca 1973 r. Instrukcja o zasadach i sposobie korzystania z pracy „W”, 15 III 1973 r. [w:] *ibidem*, s. 498.*

Jednym z ważniejszych zagadnień było ustalenie zasad korzystania z pracy „W”. Jeżeli jednostka operacyjna chciała, aby pion „W” dokonał kontroli przesyłek pocztowych danej osoby, wówczas składała zamówienie na specjalnym druku, osobnym dla korespondencji krajowej i zagranicznej. Zasadniczo w obrocie krajowym kontrolowano tylko korespondencję listową, natomiast w zagranicznym – również paczki, druki, prasę, bowiem tu istniało podejrzenie istnienia tajnopisów. W formularzu zamówienia należało umieścić imię i nazwisko, dokładny adres rozpracowywanej osoby, a także podstawowe informacje o charakterze prowadzonej sprawy, bowiem ułatwiało to jednostce „W” podjęcie decyzji o sposobie opracowania i wykorzystania dokumentów.

Zamówienia na przesyłki zagraniczne kierowane były do Biura „W”. Początkowo ten rozdział kompetencyjny między jednostką centralną a terenowymi był rygorystycznie przestrzegany. Terenowe jednostki „W” (wydziały czy samodzielne sekcje „W”) przekazywały wszystkie zamówienia z nadzorującego przez siebie obszaru do Biura „W”⁵⁹. Ponadto Biuro „W” prowadziło profilaktycznie również wrywkową inwigilację korespondencji zagranicznej kierowanej na adresy instytucji. Od lat siedemdziesiątych Biuro „W” cedowało swe uprawnienia w tym zakresie na jednostki terenowe „W”, co następnie potwierdził zapis w instrukcji z 1982 r.: „Dyrektor Biura »W«, po uzyskaniu akceptacji ministra spraw wewnętrznych, może upoważnić terenowe komórki »W« do prowadzenia operacyjnej kontroli zagranicznych przesyłek pocztowych w odniesieniu do wytypowanych kierunków korespondencyjnych lub rodzajów przesyłek”⁶⁰.

Standardowo zamówienia na kontrolę krajowych przesyłek pocztowych były ważne 6 miesięcy, na kontrolę przesyłek zagranicznych początkowo 6 miesięcy, a od instrukcji z 1973 r. – 12 miesięcy⁶¹. Jeżeli zachodziła konieczność, ze względów operacyjnych istniała możliwość przedłużenia zamówienia na kolejne 6 miesięcy. Nie wymagały przedłużeń zamówienia do spraw obiektowych prowadzonych przez Departament II i IV i ich odpowiedniki w terenie⁶². W przypadku kiedy jednostka operacyjna uznała dalszą inwigilację za bezcelową, na właściwym formularzu przysyłała do pionu „W” anulowanie zamówienia.

⁵⁹ Załącznik do zarządzenia nr 02/56 z 11 stycznia 1956 r. Instrukcja... [w:] *ibidem*, s. 461; Instrukcja nr 001/58 dyrektora Biura „W”... [w:] *ibidem*, s. 479.

⁶⁰ Załącznik do zarządzenia nr 0095/82 ministra spraw wewnętrznych z 17 XII 1982 r. Instrukcja... [w:] *ibidem*, s. 518. Zob. także: AIPN, 335/249, Notatka służbowa dyrektora Biura „W” MSW płk. Władysława Płosarka w sprawie kierunków pracy i planowanych zmian w Biurze „W” i terenowych komórkach „W”, 27 X 1972 r., k. 52.

⁶¹ Załącznik do zarządzenia nr 02/56 z 11 stycznia 1956 r. Instrukcja o zasadach korzystania w celach operacyjnych z pracy „W”, 11 I 1956 [w:] *Instrukcje pracy pionów pomocniczych...*, s. 462; Instrukcja nr 001/58 dyrektora Biura „W”... [w:] *ibidem*, s. 481; Załącznik do zarządzenia nr 0027/73. Instrukcja... [w:] *ibidem*, s. 501; Załącznik do zarządzenia nr 0095/82 ministra spraw wewnętrznych z 17 XII 1982 r. Instrukcja... [w:] *ibidem*, s. 527.

⁶² Załącznik do zarządzenia nr 0095/82 ministra spraw wewnętrznych z 17 XII 1982 r. Instrukcja... [w:] *ibidem*, s. 527.

Niewątpliwie sposób opracowania korespondencji zależał od danych zawartych w formularzu. Niejednokrotnie informacja ta była niewystarczająca i jednostki „W” konsultowały się z jednostką zamawiającą odnośnie do badania chemicznego listu lub sporządzenia ekspertyzy pisma. Dla jednostek operacyjnych wykonywane były kopie (fotokopie) lub notatki, opisujące treść lub zawartość kontrolowanych przesyłek, nazywane materiałami „W”.

Instrukcja z 1982 r. określiła, że oryginalne przesyłki mogły być przedstawione do wglądu jednostce operacyjnej na 3 dni tylko w przypadku, kiedy stanowiły podstawę założenia sprawy operacyjnej lub wszczęcia postępowania karnego. Ponadto można było konfiskować tylko te przesyłki, które miały stanowić dowód rzeczowy w toczącym się postępowaniu karnym lub podstawę jego wszczęcia. Uzasadnieniem decyzji o zatrzymaniu dokumentu „W” była zawartość przesyłki, m.in. informacje świadczące o prowadzeniu „wroziej” działalności, pismo utajone lub środki służące do jego sporządzania, antysocjalistyczne wydawnictwa, publikacje oraz mające wartość dowodu rzeczowego w postępowaniu karnym. Skonfiskowane przesyłki były niszczone w komórce „W”, krajowe – po upływie 6 miesięcy od daty nadania, a zagraniczne – po upływie 12 miesięcy⁶³.

Materiały „W” podlegały szczególnej ochronie przed dekonspiracją zarówno podczas ich uzyskiwania, opracowywania, transportowania, przechowywania, jak i wykorzystywania w pracy operacyjnej. Jednostki i komórki uprawnione do korzystania z pracy „W” mogły włączać do prowadzonych spraw operacyjnych otrzymane materiały w osobnych kopertach. Dlatego w aktach operacyjnych zachowały się w większości notatki informacyjne, a oryginalne listy tylko w przypadkach, gdy zatrzymanie nastąpiło na podstawie postanowienia prokuratury⁶⁴.

Wykorzystanie dokumentów „W” w procesie karnym⁶⁵ mogło nastąpić wyłącznie na podstawie postanowienia prokuratora lub sądu o zajęciu przesyłki w wyniku oficjalnego przekazania przesyłki przez urząd pocztowy lub celny wraz z zaświadczeniem o wydaniu organom ścigania, w przypadku gdy jej treść lub zawartość stanowiła naruszenie obowiązujących w PRL przepisów prawnych bądź na skutek wydania przesyłki organom ścigania przez adresata.

⁶³ *Ibidem*, s. 530–531.

⁶⁴ Trzeba pamiętać, że istniały również przepisy o brakowaniu materiałów z perlustracji korespondencji i przepisy archiwalne, co w wielu wypadkach prowadziło do sytuacji, że materiały z kontroli korespondencji były niszczone i nie zachowały się w aktach.

⁶⁵ *Zarządzenie nr 005/64 ministra spraw wewnętrznych w sprawie zasad postępowania z dokumentami „W” mogącymi stanowić dowód rzeczowy w postępowaniu przygotowawczym*, 7 I 1964 r. [w:] *Instrukcje pracy pionów pomocniczych...*, s. 493–494; *Zarządzenie nr 001/64 dyrektora Biura „W” w sprawie zasad postępowania z dokumentami „W” mogącymi stanowić dowód rzeczowy w sprawie karnej*, 9 I 1964 r. [w:] *ibidem*, s. 491–492; *Załącznik do zarządzenia nr 0095/82 ministra spraw wewnętrznych z 17 XII 1982 r. Instrukcja...* [w:] *ibidem*, s. 531–532.

Niewątpliwie istotną kwestią w pionie „W” była zmieniająca się przez lata ewidencja. W latach pięćdziesiątych w Biurze „W” prowadzono kartotekę osób (zamówień na kontrolę korespondencji) na przesyłki zagraniczne według jednostek zamawiających. Ponadto prowadzona była kartoteka wszystkich zamówionych materiałów „W”. Wpływające zamówienia należało sprawdzić w kartotece ogólnej materiałów „W”, a w przypadku gdy dany figurant był opracowywany przez inną jednostkę operacyjną, wypadało ustalić, dla której jednostki zamówienie opracowywać. Dodatkowo wszystkie wpływające zamówienia dla przesyłek zagranicznych rejestrowano w formie książkowej⁶⁶. W 1958 r. zrezygnowano ze skorowidzów książkowych, a zaczęto prowadzić skorowidz kartoteczny adresów osób wysyłających lub otrzymujących „wrogie”, podejrzane przesyłki oraz adresów skrzynek korespondencyjnych ośrodków wywiadowczych, „wrogich” rozgłośni oraz ośrodków emigracyjnych. Ponadto Biuro „W” prowadziło zbiór skonfiskowanych i zatrzymanych przesyłek zagranicznych⁶⁷. W latach osiemdziesiątych ewidencję wewnętrzną znacznie poszerzono. Biuro „W” prowadziło:

- „skorowidz przesyłek w obrocie z zagranicą kontrolowanych na podstawie postanowień prokuratury lub sądu;
- kartotekę aktualnych zamówień dotyczących przesyłek w obrocie z zagranicą;
- kartoteki podejrzanych zagranicznych kontaktów korespondencyjnych;
- rejestr spraw własnych;
- rejestr zatrzymanych przesyłek w obrocie z zagranicą;
- rejestry przekazanych do wykorzystania operacyjnego dokumentów i materiałów »W«⁶⁸.

W jednostkach terenowych pionu „W” zasadą było rejestrowanie wpływających zamówień na kontrolę osobno dla korespondencji krajowej i zagranicznej. Na każde zamówienie wypełniano odpowiedni formularz do kartoteki ogólnej materiałów „W” i kartoteki osób, na kontrolę korespondencji których złożone zostały zamówienia. Dotyczyło to przesyłek krajowych. Prowadzono również skorowidz osób (zamówień) w formie książkowej podzielony według jednostek operacyjnych z uwzględnieniem przesyłek zagranicznych i krajowych⁶⁹. W 1958 r. zrezygnowano z prowadzenia skorowidzów książkowych, natomiast założono wykaz zatrzymanych przesyłek krajowych. W latach osiemdziesiątych terenowe komórki „W”, wzorując się na Biurze „W”, prowadziły własną ewidencję z tą różnicą, że dotyczyła ona wyłącznie przesyłek krajowych.

⁶⁶ Załącznik nr 2 do zarządzenia nr 02/56 z 11 stycznia 1956 r. Wytoczne w sprawie opracowania przesyłek do zamówień jednostek operacyjnych, 6 II 1956 r. [w:] *ibidem*, s. 469–470.

⁶⁷ Instrukcja nr 001/58... [w:] *ibidem*, s. 482; Załącznik do zarządzenia nr 0027/73. Instrukcja... [w:] *ibidem*, s. 506.

⁶⁸ Załącznik do zarządzenia nr 0095/82 ministra spraw wewnętrznych z 17 XII 1982 r. Instrukcja... [w:] *ibidem*, s. 535–536.

⁶⁹ Załącznik nr 2 do zarządzenia nr 02/56 z 11 stycznia 1956 r. Wytoczne... [w:] *ibidem*, s. 470–471.